

PRIMA MONOGRAFIE CONSACRATĂ RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ A ROMÂNIEI

de dr. VASILE NETEA

Aniversarea primului centenar al cuceririi independenței și suveranității de stat a României a determinat, cum era și firesc, apariția a numeroase evocări, articole, studii, antologii și monografii consacrate marelui eveniment sărbătorit.

Prilejul a fost folosit tot odată și pentru a evoca unele contribuții mai vechi, scoase astăzi din circulație sau chiar uitate, dar care, în momentul apariției lor, au constituit lucrări de o reală importanță, ce au deschis drumul spre lucrările de mai târziu, care, prin exploatarea arhivelor și publicațiilor timpului, aveau să dea războiului nostru cercetarea științifică și aureola patriotică meritată de sacrificiile miilor de „curcani“, dorobanți și roșiori.

Menționăm printre acestea însăși prima monografie — intitulată *Rezelulu orientale illustratu* — dedicată războiului independenței naționale de către doi profesori de la Năsăud : Artemiu Publiu Alessi și Massimu Popu.

Deși în momentul apariției ei (1878—1880) lucrarea a fost întâmpinată cu o accentuată considerație, iar autorii au fost decorați de guvernul român cu medaliile „Bene Merenti“ de argint și aur, iar în 1927, la aniversarea a 50 de ani de la proclamarea independenței, filologul Sextil Pușcariu, într-o conferință rostită la Ateneu, o considera încă, în legătură cu războiul de independență al României, drept „cea mai de seamă manifestare literară în Ardeal“ și totodată o „lucrare serioasă“ ce cuprinde „o descriere completă a războiului“¹ Iotși în 1967, la aniversarea de 90 de ani, într-un studiu intitulat *Războiul de independență în istoriografia românească*, lucrarea celor doi năsăudeni n-a mai fost nici măcar menționată bibliografic².

În 1975, anticipându-se studiile destinate centenarului, istoricul Nichita Adăniloae, într-o privire mai largă asupra *Războiului pentru independență reflectat în istoriografia secolului trecut*, a reexaminat lucrarea de pe o poziție critică și a integrat-o în seria scrierilor de seamă dedicate marelui eveniment³. Aproximarea aniversării centenarului a determinat totodată pe unii năsăudeni să-și exprime dorința reactualizării lucrării, dorință în urma căreia i s-a dedicat o emisiune la Radio⁴, iar unele publicații și-au pus coloanele la dispoziția unor publiciști pentru a evoca vechea lucrare și a-i sublinia semnificația patriotică și literară⁵.

¹ Sextil Pușcariu, *Răsunele războiului pentru independență în Ardeal*, 1927, p. 213—215.

² P. Constantinescu-Iași, Traian Lungu, *Războiul de independență în istoriografia românească*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.“, 1967, nr. 2, p. 22—24.

³ Nichita Adăniloae, în „Revista de istorie“, nr. 5, 1975, p. 689—707.

⁴ Emisiunea *Memoria pămintului românesc*, 5 octombrie 1978: Prima monografie consacrată războiului de independență (Vasile Netea).

⁵ Vezi Onișor Cărcu-Nicolae Trifol, *Graz, 1878, prima monografie închinată eroilor Independenței*, în „Magazin istoric“, 1977, martie, nr. 3, p. 16—17; Valentin Raus, *Rezelulu orientale illustratu*, în „România literară“, 1977, 17 martie, nr. 11, p. 19.

Din asemenea considerente s-a inspirat și autorul comunicării de față, când a propus Muzeului de Istorie a R. S. România includerea în programul sesiunii de astăzi a unei expuneri mai amănunțite destinată Războiului orientale ilustratu.

Războiul pentru neatîrnare a provocat, precum se știe și precum s-a arătat, cu noi informații, și cu prilejul aniversării centenarului, atât în Transilvania și Banat, cât și în Bucovina o mare însuflețire și solidaritate patriotică, care a dat naștere la numeroase colecte publice pentru sprijinirea armatei române și totodată a determinat pe unii tineri să alerge ca voluntari sub steagurile României.

Unul din centrele transilvănene care s-a entuziasmat mai mult pentru campania de ajutorare a armatei române a fost Năsăudul, vechea reședință a Regimentului 2 grăniceri, faimoasele „cătane negre“ ale Transilvaniei, iar din 1863 încoace reședința Liceului — singurul liceu românesc din nordul Ardealului — al grănicerilor năsăudeni și totodată al Preparandiei, înființată cu 5 ani mai înainte.

Profesorii de la cele două instituții grănicerești, mulți dintre ei cu studii făcute la universitățile din Viena, Graz, Praga, Buda, îndeplineau aici un rol dintre cele mai importante, ei fiind în aceeași măsură atât oameni de catedră și știință, cât și patrioți. Printre directorii acestui liceu au funcționat pînă în anul Independenței, după vicarul Grigore Moisil primul director (1814—1891), profesorii Ioan M. Lazăr (1838—1873) doctor în filozofie de la Viena, autor al unor apreciate studii de istorie veche, Paul Tanco (1843—1916), doctor în matematici de la Graz. Numeroși alți profesori erau doctori în diferite științe: Ioan P. Papiu, Artemiu Publiu Alessi, Ioan Mălăiu, Niculaie Macer ș. a.⁶ Alți profesori distinși ai Năsăudului în această perioadă au fost pedagogul Vasile Petri, gramaticianul Octavian Barițiu, istoricul Maxim Pop și naturalistul A. P. Artemiu. Datorită pregătirii și entuziasmului patriotic al acestor profesori, liceul de la Năsăud se bucura de un înalt prestigiu, printre elevii săi numărîndu-se tineri din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș și chiar din Bucovina.

În 1867 profesorii năsăudeni, în frunte cu Cosma Anca, Maxim Pop și Vasile Petri, au înființat publicația *Magazinel pedagogic*, „organ pentru educatori, învățători și bărbați de școală“, care a constituit o revelație în presa pedagogică a timpului.

Cu acelaș caracter și pentru acelaș scop au apărut la Năsăud și publicațiile *Școala română* (1880) și *Școala practică* (1882), printre ai căror colaboratori s-au întîlnit cei mai apreciați profesori și pedagogi transilvăneni⁷.

În 1874 va apărea, ca organ al societății de lectură a liceului, *Virtus Romano Rediviva*, revista școlară *Musa Someșană*, în paginile căreia avea să debuteze George Coșbuc.

Atît prin profesorii, cât și prin publicațiile sale, Năsăudul a întreținut astfel o puternică atmosferă românească, prielnică tuturor manifestațiilor și inițiativelor patriotice ale timpului.

Proclamarea independenței de stat a României a fost primită astfel la Năsăud cu un entuziasm de nedescris, năsăudeni, ca și ceilalți transilvăneni, fiind convinși că independența României însemna independența și unirea tuturor românilor. Ca atare, la 3 iunie 1877, ei s-au constituit într-un comitet de ajutorare al armatei române în frunte cu A. P. Alessi și Elisabeta Pop Păcuraru, și au început o energică și stăruitoare campanie pentru susținerea războiului României. Odată cu ofrandele au plecat spre București și unele grupuri de voluntari din Năsăud, Salva și alte comune hotărîți să lupte pentru independența românilor de pretutindeni.

⁶ A se vedea Virgil Sotropa și N. Drăganu, *Istoria școlilor năsăudene*, Năsăud, 1913.

⁷ Vezi V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania 1880—1918*, București, 1966.

În această atmosferă s-a născut inițiativa scrierii primei monografii a războiului de independență a României, autorii ei fiind profesorii Maxim Pop și A. P. Alessi de la liceu.

Ambii se născuseră, fiind și veri, în comuna Singeorgiul român, primul la 10 august 1838, iar al doilea la 8 aprilie 1847. Și unul și altul făcuseră studii la Năsăud, Blaj, Viena, — Alessi și la Graz, unde își luase în 1874 doctoratul în științele naturale —, întorcându-se apoi ca profesori la liceul pe care îl frecventaseră ca elevi. Maxim Pop preda istoria și geografia, iar vărul său științele naturale. Altfel Maxim Pop, cât și Artemiu Publiu Alessi erau totodată și stăruiți colaboratori, primul la „Gazeta Transilvaniei“, la „Magazinul pedagogic“, iar al doilea la revista „Familia“, „Convorbiri literare“, „Isis sau Natura“ (București), la ziarul „Federațiunea“ Pesta și alte publicații.

Cum în Transilvania o astfel de lucrare era greu de tipărit, inițiatorii luă ră contact cu editorul Paul Cieslar de la Graz, un oraș din sudul Austriei, unde își făcuse studiile Alessi, și unde funcționa și o societate studentească numită „Românismul“. Cieslar era macedo-român și, datorită originii sale, tipărise și alte cărți românești.

Legătura între Năsăud și Graz s-a făcut prin Artemiu Publiu Alessi, vechi cunoscut al lui Cieslar. Dorința editorului a fost ca lucrarea să se tipărească mai întâi în fascicule separate, pentru o mai largă și ușor difuzare, și numai după aceea în volum.

Spiritul patriotic al monografiei avea să se releve chiar de la prima pagină, ea fiind dedicată :

Vitejiei armate române, bravilor săi conducători.

*Eroilor români de la Rahova, Nicopoli, Lom-Palanca,
Grivița, Plevna și Vidin.*

*Demnilor descendenți ai marilor eroi de la Călugăreni,
Rahova și Războieni.*

*Umbrelor mărețe și de eternă memorie ale eroilor
căzuți pentru românism.*

În „Precuvintarea“ lucrării cei doi autori precizau că voiesc a „descrie toate faptele și evenimentele ce s-au dezvoltat în acest înfricoșat rezel, de a urmări toate luptele rușilor, românilor, sîrbilor și muntenegrenilor avute cu turcii atât în Europa cât și în Asia, precum și luptele diplomatice pentru libertate ale popoarelor din Bulgaria, Bosnia și Hertegovina“.

În continuarea „precuvintării“ autorii subliniau totodată că au intenționat a urmări cu deosebită atenție ținuta și faptele României, care, aflindu-se între cele două mari staturi beligerante... avea poziția și rolul cel mai greu ; avea — precizau autorii năsăudeni — pe o parte de a-și apăra integritatea țării și ca să nu devină teatru de război, iar pe de alta avea să-și elupte (cucerească) absoluta ei independență. Ne-am propus — afirmam ei mai departe — a descrie eroicele fapte ale armatei române cât mai în detaliu și a le însoți cu tot felul de notițe... pentru a eterniza vitejiile românilor admirate în lumea întreagă și a le păstra posterității ca un talisman scump de la care să învețe virtuțile de eroism și patriotism și acestea să le perpetue de la o generație la alta“.

Planul monografiei a fost conceput pe o bază din cele mai largi, ea urmînd să fie în realitate o istorie a tuturor românilor și a tuturor timpurilor românești de la origini și pînă în momentul proclamării și recunoașterii independenței. În capitole scurte dar substanțiale, ea cuprinde astfel, pe lîngă indicațiile geografice, statistice și etnografice ale țării colonizarea Daciei și existența românilor pînă la Mihai Viteazul, în care s-a întrupat

„spiritul unirii și individualitatea nației“, primele războaie ruso-turcești, răscala lui Horia și revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția de la 1848 și războiul din Crimeea, domnia lui Cuza și situația României în anii anteriori proclamării independenței.

Informația autorilor asupra acestor capitole se baza pe marile scrieri ale clasicilor istoriografiei noastre : N. Bălcescu, A. T. Laurian, Al. Papiu Ilarian, B. P. Hasdeu și alții.

Pentru perioada războiului, autorii au făcut apel, pe lângă scriitorii și istoricii români, și la numeroși publiciști și istorici francezi, germani, turci.

Intr-un lucid excurs de epocă sînt înfățișate apoi Turcia, Serbia, Muntenegru, Herțegovina, Bosnia, Bulgaria și Rusia, cu tendințele și personalitățile lor conducătoare, politice și militare. Remarcăm dintre portretele istorice aflate în lucrare pe țarul Alexandru I și pe sultanul Abdul Hamid, pe marele duce Nicolae și pe Osman Pașa, comandanții militari a celor două puteri, pe principele Carol și numeroși alți generali și ofițeri.

Partea a doua a monografiei — care are nu mai puțin de 724 pagini — e consacrată războiului însuși, pentru România acesta începînd cu semnarea convenției româno-ruse de la 4/16 aprilie 1877. În această parte a lucrării, care va expune evenimentele pînă la pacea de la San Stefano (22 febr./3 martie 1878) informația autorilor se bazează îndeosebi pe materialele selecționate din presa timpului, „Monitorul oficial“, „Românul“ (București), care trecea în Transilvania sub titlul schimbat de Unul pentru altul, „Gazeta Transilvaniei“ (Brașov), „Telegraful român“. „Observatoriul“ (Sibiu), „Der Osten“ (Viena), „Politik“ (Praga) și numeroase altele. Ei au întreținut în acelaș timp un strîns contact cu generalul Mihai Cristodulo Cerchez, comandantul Diviziei I-a, și locotenent colonelul C. Argetoianu, șeful de stat major al Diviziei a IV-a, care le-au pus la dispoziție diferite ordine și însemnări cu privire la desfășurarea luptelor.

Ultima parte a lucrării e consacrată celor două congrese de pace de la San Stefano și Berlin (1/13 iunie—1/13 iulie) și dispozițiilor acestora cu privire la România, relevînd îndeosebi „articlii sfîșietori de integritatea României și de interesele ei“. Ca întregire a monografiei, autorii au adăugat 17 biografii ale unor „brăvi eroi“, cu regretul că, neavînd la îndemînă informațiile necesare, nu le-au putut include la locurile respective din expunere, intenția lor fiind de a „compune“ o cunună mai mare, un „Album“, care să cuprindă „pe toți eroii, pe toți soldații români care au contribuit cît de puțin la strălucitele izbînzii obținute în anii 1877—1878 întru mărirea și fala românilor“.

Cităm nominal numele celor 17 eroi : lt. col. I. Murgescu, colonelii Pavel Cernovodeanu, Grigoriu Polisu, İuliu Dunca, Grigore Borănescu, Grigore Cantilli, Oton Sachclarie, Grigore Ipătescu, A. D. Tassian, G. Arion, Const. Farmacu, Ion Logadi, lt. col. G. Boteanu, maiorii Eftimie Ulesou și Marin Hurănescu, general Al. Radovici.

Lucrarea cuprinde totodată — după cea mai bună metodă științifică — și un mare număr de hărți și schițe militare, precum și numeroase fotografii ilustrate ale unor localități și scene de luptă. Coperta exterioară a cărții e încadrată într-un tricolar românesc aranjat geometric.

Cartea născăudeană s-a tipărit cu foarte multă greutate. Pe lângă dificultățile provocate de problemele de ordin material, lucrarea a avut de suportat și un orîncen regim polițist. Îndată după apariția fasciculei a II-a, în toamna anului 1878, autoritățile locale — la ordinul celor din Viena bineînțeles — au dispus confiscarea a 2 048 exemplare din lucrare — așa cum procedaseră cu 25 de ani mai înainte⁶ și cu „Istoria lui Papiu“ — sub învinuirea de crimă cu privire la „conturbarea liniștei publice și a ordinei publice prin ațîțarea contra naționalităților“. Editorul, om îndrăzneț și cu întinse relații politice, nu s-a lăsat însă intimidat de această ingerință și a izbutit după cîteva luni să obțină

⁶ E vorba de Istoria românilor din Dacia superioară (două volume), tipărită la Viena în 1851—1852.

o nouă autorizație pentru tipărirea fasciculei confiscate, cu obligația însă de a elimina din ea mai multe pasaje cu privire la istoria românilor.

Autorii, la rindul lor, au fost siliți să revizuiască întreaga lucrare, și a scoate din ea „tot cuvîntelul“ ce ar fi putut stîrni indispoziția autorităților.

Așa se explică faptul că deși pe coperta lucrării e arătat anul 1878 ca an al tipării lucrării, la sfîrșitul prefeței se arată că aceasta a fost terminată totuși numai la 8/20 februarie 1880, cartea fiind astfel reținută de autorități aproape un an și jumătate.

Lucrarea, pentru cititorul de astăzi, e izbită însă de un grav neajuns: ortografia latinizantă în care a fost scrisă. Neajunsul este recunoscut de însăși cei doi autori, care mărturisesc că și-au scris cartea „după ortografia usitată la instituțiile noastre din Năsăud“, — care în fond era ortografia Blajului —, motiv pentru care, dîndu-și seama de insuficiențele ei, rugau să fie „escusați“ de cititorii nedeprinși cu această ortografie, și totodată să ceară Academiei Române să definitiveze lucrările pentru „Unirea scrierei limbei românești“.

Deși depășită astăzi ca informație și documentare, și avînd numeroase lacune, cartea lui Maxim Popu și A. P. Alessi rămîne una din lucrările de referință asupra războiului din 1877—1878, iar din punct de vedere patriotic o carte de mare vibrație națională, care a reprezentat cu multă strălucire eroismul și ideea unității tuturor românilor.

Unul din cei mai de seamă cititori ai ei a fost George Coșbuc, elev și el, la data apariției cărții, al liceului din Năsăud, și care avea să scrie apoi, pe lîngă un însemnat număr de poezii consacrate războiului de independență⁹, și două întinse narațiuni în proză. destinate tărânimii: *Războiul pentru neatîrnare* și *Povestea unei coroane de oșel* (1898).

Activitatea publicistică a celor doi autori nu s-a încheiat însă odată cu tipărirea cărții de la Graz, fiindcă în anii următori îi întîlnim atît pe unul, cît și pe celălalt publicînd alte numeroase studii istorice, științifice și pedagogice.

Maxim Popu a publicat astfel, pe lîngă diferite articole pedagogice în revista „Școala română“, o *Gramatică română* pentru școlile elementare, care s-a răspîndit în școlile din nordul Ardealului, precum și un studiu biografic asupra fostului profesor Leon Pavelea apărut în Raportul (Anuarul) liceului pe anul 1889/1890. În manuscris aveau să rămîna după dînsul diferite alte manuale școlare.

A decedat la 23 iulie 1892 și a fost înmormîntat în cimitirul din Năsăud.

Artemiu Publiu Alessi, care a fost și un pasionat turist și a întreținut totodată strînse legături cu cercurile didactice și științifice de la București, a publicat în revista „Familia“ însuflețitele *Suveniruri și notițe de călătorie* făcute în Transilvania, România și Dobrogea (1881, 1890), o parte din ele fiind adunate și într-un volum intitulat: *O excursiune botanică în România și Dobrogea* (Sibiu, 1882). Spirit modern, preocupat de promovarea metodelor și valorilor științifice, Alessi a publicat de asemenea și diferite studii pedagogice cu privire la științele naturale și a meteorologiei: *Însemnătatea științelor naturale în reformele ce le reclamă studiul lor în școalele noastre* (București, 1883), *Despre importanța studiului botanic* (Sibiu, 1884); *Compendiu de meteorologie* (Brașov, 1889) ș. a. Ca îndemn simbolic la lupta pentru libertatea națională a scris în anul 1889 studiul *Helveția și Wilhelm Tell*. El a înființat totodată și prima librărie românească în orașul Năsăud.

Artemiu Publiu Alessi a murit la 15 octombrie 1896, și a fost înmormîntat în comuna Rebrîșoara din jud. Bistrița-Năsăud.

⁹ Vezi voi. *Cinzece de vitejie*, București, 1904.

Alături prin monografia consacrată războiului de independență, cit și prin întreaga lor activitate didactică, publicistică și științifică, cei doi profesori de la Năsăud au întrușipat cu multă însuflețire, energie și erudiție ideea unității naționale, și ei, ca și atîția alți profesori năsăudeni, fiind precursori de seamă ai marelui act istoric din 1918.

LA PREMIÈRE MONOGRAPHIE SUR LA GUERRE D'INDEPENDANCE DE LA ROUMANIE

R é s u m é

L'article est consacré à l'élaboration de la première monographie roumaine sur la guerre d'indépendance de la Roumanie (724 p.). Ses auteurs furent Artemiu Publu Alessi et Massim Popu, tous les deux professeurs au lycée roumain de Năsăud (Transylvanie), cette monographie constituant elle aussi une preuve de la solidarité et de l'unité de tous les Roumains. L'ouvrage a été publié pendant les années 1878—1880 à Graz, en Autriche, où se trouvait une université fréquentée par de nombreux étudiants roumains, dont aussi Artemiu Publu Alessi. Son éditeur fut le typographe Paul Cieslar (Roumain de Macédoine), l'ouvrage ne pouvant pas être imprimé en Transylvanie. Le livre, qui a connu un vif succès, a été dédié „à l'héroïsme de l'armée roumaine”, „aux héros roumains de Rahova, Nicopol, Lom-Palanca, Grivitzta et Vidin“.

En dehors de cette monographie, qui a été accompagnée de nombreuses illustrations, biographies et cartes, les deux auteurs ont rédigé aussi différents articles, études historiques, pédagogiques et scientifiques.